

A POLOSKA ÍZE

Borbély Szilárd *Nincstelenek* című műve regény.

Nagy műgonddal megírt, csiszolt, nem csupán a szerkezetében alaposan átgondolt, de a költői nyelv felől a prózairásba igazán most átlépett szerző prózapoétikai megfontolásait is elgondolkodtatón, mondhatni: tanulságosan megmutató fikciós mű.

Mindazért tartom fontosnak mindjárt az elején leszögezni, mert akár a professzionális recepcióban, s még inkább az olvasói értelmezésekben bizonyosra vehető, hogy a *Nincstelenek*et nagyon sokan önéletírásként, de legalábbis önéletrajzi regényként fogják olvasni, besorolni. Ezt okozza a regény egyes szám első személyű megszólalása, a nyilvánvaló megéltesség, az emlékek sokasága, a tárgyi világ leírásának ezer apró részlete, pontossága és a gyermeki nézőszög tárgyilagos, végtelenül pontos megjelenítése. Igen, Borbély regénye a szerző gyermekkorának élményeivel dolgozik, szinte szociografikus részletezésű és dokumentatív módon is értelmezhető nyelvi és életrajzi adatokat is tartalmaz abból a keményre csontosodott, és sokáig elásott anyagból, amit Borbély északkelet-magyarországi gyermekora, a falu és a tanya világa a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején jelentett. Ezt az anyagot nem csupán a nehéz gyermekkor, az óhatatlan elidegenedés, de a szülők életét lezáró tragédia okán is roppant nehéz feladat lehetett Borbélynak ilyen összetett fikciós művé formálnia.

Ám maga a mű, Borbély regénye nem arról, helyesebben nem csupán erről szól. Azzal a töreklél, homokkal, vályoggal, azzal az anyaggal dolgozik, annak a világnak a nyelvét forgatja, de nem egyszerűen arról beszél, nem ezért íródott.

Hangsúlyozom, a különbségtételt nem rangsornak tekintem: semmiféle érv nem szól amellett, hogy egy regényt értékesebbnek gondoljunk egy önéletírásnál, vagy hogy egy doku-

Borbély Szilárd: *Nincstelenek*
Kalligram, Pozsony, 2013

mentatív prózát műfaji meggondolások miatt hátrább soroljunk a fikciónál.

A *Nincstelenek* az elszámolás súlyos és megrázó kísérlete. A már-már elszüllyedt, de meg nem változtatható gyermekkor (és gyermekkorhoz kötődő kor, táj, világ) regénye, ami innen, ebből a korból és lélektani állapotból elsősorban az ehhez a zárványként hordozott világhoz kötődő viszonyt vizsgálja. Mondhatni: a *Nincstelenek* egy szociografiai eszköztárral (is) dolgozó lélektani regény, amiben a szerző nem kis bátorsággal és következetességgel el akar számolni a származásával, neveltetésével, terheivel.

El akarja mondani, ami elmondható, ha ugyan létezhet effajta elmondás. Maga a mondás is erős tett, még akkor is, ha az őszinteség nem esztétikai értékemérő.

Borbély nem felszámolni akar, hanem beszélni a mindezekhez fűződő viszonyáról.

Beszélni az akkori gyerekeknek, az időtlen történetben magára hagyottan ácsorgó mesélő-kisfiúnak a szüleire, a gépszírszagú, pálinkaszagú, cigarettaszagú apához, és a kendős, repedt körmű, kétségbeesett anyához való viszonyáról.

Ehhez viszont beszélnie kell önmagának, a tárgyi és nyelvi világát elhagyó írónak az akkori nyelvhez tartott viszonyáról. Borbély regényének egyik legnagyobb erénye az, hogy kétségbe vonhatatlanul érezteti: múlhatatlanul és emészthetetlenül léteznek az akkori szavak, éppen úgy, ahogyan léteznek a mackónadrág és a szalmazsák, a Matador féregirtó por, a kivágott orrú, kinőtt cipő, a jumbó-sapka és a Dörmögő Dömötör is. Ehhez képest van a regény: az időbe süppedt szavakhoz, tájszavakhoz és gépiesen kattogó fordulatokhoz, bölcselkedésekhez és túl-

élésekhez igazított nyelvhez fűződő viszony könyve ez. A legfőbb kérdés: felmérheti-e bárki, hogy honnan érkezett, s végigtekintheti-e az azóta megtett utat.

„Micsoda fénybe?”, kérdezi Füst.

Micsoda fénybe.

Van-e jóvátétel? Van-e megbocsátás? Ne legyen semmi illúziónk.

Borbély pedig így fogalmaz a regény létrejöttét értelmező esszéjében:

„Ám mire ezek az események bekövetkeztek, már rég elvesztettem velük a közös nyelvet, és beszélgetéseink inkább emlékezések voltak egykori beszélgetésekre. Beszélgetéseinket egyébként is a megkérdőjelezhetetlen szülői tisztelet és a hallgatás törvényét elfogadó gyermeki alávettség szelleme uralta. A szüleimet magáznom kellett és a körülményes *tetszikelés* megszólítást alkalmazni, ha nem akartam megsérteni őket; amire nagyon érzékenyek voltak. Különösen miután elvesztettem azt a közösséget velük, amelyet a sors és az életlehetőségek adta szövetség jelent. Nem tudom pontosan, mit gondoltak rólam. Azt hiszem, ők is árulónak tartottak, annak ellenére, hogy ők bujtottak árulásra, és még ha a szülői szeretetük diktálta feltétlen elfogadás jegyében védelmükbe vettek mások előtt.”

A *Nincstelenek* a nevelődéshez, a kívülálláshoz, és belőlük fakadóan az igazmondás lehetőségéhez fűződő kérdések regénye. Mélységesen és megrázóan hiteles, igazmondó mű, de, ismétlem: téved, aki önéletrajzként olvassa. Az igazmondás nem életrajzi kategória. Borbély regénye egy olyan visszaemlékezés, amiben a részletek pontosságához a létezés, az akkori köznapok esszenciális életrajza társul. Egy falusi kisfiú eszmélkedése révén a kívülállásába és reménytelenségébe zárt, céljaitól és gyökereitől megfosztott paraszti lét regényét alkotta meg az író.

Nem tagadom azt se, hogy elfogultan és meghatottan olvastam Borbély regényét. Gyerekkoromban, ugyanazon években, amiről Borbély *Nincstelenekje* szól, paraszti származású, s magukat már értelmiséginek mondó szüleim nyaranta hosszabb-rövidebb időre elküldtek anyai nagyanymékhoz, Vas megyébe, gondolom, az időre, amikor ők még nem mehettek

szabadságra, viszont már szünetelt az óvoda, iskola. A *Nincstelenek*et olvasván súlyos erővel zúdultak rám az akkori élmények, a tárgyaktól a szagokon át a szokásokig, sőt, a maga kettősségébe, a külvilág és a belső viselkedés ellentétébe merevült paraszti erkölcsiség számtalan különössége is. A gépállomás, a kocsmá olajos padlója, a söntéspult bádogszaga, a sorban állás a tejszabóért a csarnoknál. A csikket tartó repedezett körmű ujjak. A tyúkok mohósága és a tömjénszag. De nagy meglepetésemre nem csak az érthető módon rengeteg azonosságot mutató tárgyi kultúrában ismertem fel ezeket a nyarakat, hanem a nyelvhasználatban is, annak ellenére, hogy a *Nincstelenek* északkeleti és a nagyszüleim nyugat-magyarországi faluja a lehető legmesszebb esett egymástól. A szófordulatok, a nyelv torzulásai, a tradicionális, a biblikus, a kocsmái, a hivatalos és az elemi iskolai nyelvhasználatból összevegyült, és az elhallgatással legalább annyira beszélő, mint a zárt alakzatokat használó, roncsolt paraszti nyelv a regényben és az emlékeimben teljesen azonosnak tűntek a számomra. Ebből persze meglehetősen könnyű lenne a szocializmusba fordult egykori paraszti világra vonatkoztatott nyelvészeti vagy szociológiai következtetéseket levonni. Borbély könyvét ebben az értelemben a személyes élményeimet nagy erővel előhívó műnek (is) olvastam, és úgy hiszem, arra mutat: a nagy egységesítések ekkora már, a hetvenes évek elejére, a nyelven keresztül tetten érhetően sokkal erősebben, áthatóbban működtek, semmint hittem volna.

A *Nincstelenek* egy északkelet-magyarországi faluban játszódik. Persze nem játszódik: van. Nézőszöge, beszédmódja a család második gyermekének, egy alig néhány éves kislánknak a monológja. Ahonnan és ahogyan ő látja a családot (Apa, Anya, nővér, kisöcs), a falut. A falun kívüli világot nem, hiszen olyan nem is létezik. Ez a nézőpont és ez a beszéd alkalmas a felsorolásra és tárgyilagoságra, az adott rettenet természetesként való elbeszélésére, nyilvánvalóan nem lehet alkalmas viszont azokra az értelmező-értékelő szándékokra, amelyek, különösen a regény második

felétől, egyre sűrűbben, olykor esszéisztikus betétként is megjelennek a regényben. Vagyis: a regény úgy beszél, ahogyan a kislány beszéde határozza meg, ám ez a beszédmód hol kiszóló, hol értelmező gesztusokkal bővül. Az eleinte főleg a nyelvhasználatra reflektáló kiszólások („mi úgy mondtuk”) a kívülállás/elvágyódás/hovatartozás kérdéskörét vizsgálva, s az „ahhoz tartozó”, kompakt történeteket beemelő, legendáriumszerűvé váló részekkel érdekes prózapoétikai kérdéseket vetnek fel. Jellegzetes példa erre a töredékes családi eredetmítosz zsidóság-, románság-, ruszinság-története, ahol a szinte népmeseivé stilizált mesélések egyfajta elmesélés-ként, valamely szereplő összefüggő beszédeként jelennek meg. Nem csak a regény (Borbély) spród, kopogó nyelvvezete válik itt irodalmiasabbá (bármit is jelentsen ez), de a regény időtlen, vagy még inkább, időtlenségbe és mozdulatlanba zárt jelenideje ezekben a részletekben nyílik ki, természetesen a múlt felé. Nem kérdés nélküliek ezek a betétek (prózapoétikai értelemben), s nem csak a szerkezet, a nyelvhasználat, de a falu világát egyébiránt metsző pontossággal a nyelvhez, kommunikációhoz (képzelenséghez) való viszonyával nagyon erősen megmutató ábrázolás is kíséri mintha megbicsaklana itt. A szerzői szándék nyilvánvaló: a felszivárgó eredetmítoszok a maga antiszemizmusában és idegengyűlöletében teljes és bonthatatlan falu (paraszti lét) mögött elrekkentett világokat mutatja meg. A családról szép sorban kiderül, hogy nem csak a csúfolódásokban vissza-visszatérő zsidó származás, fatyúság, de a románság, ruszinság is ott van a gyökerek között, valahol a bibliai történetek és a boszorkányolási ráolvasások között.

„Tudjátok, hogy mi megvetettek vagyunk. Gyűlölnék bennünket ebben a faluban. Minden faluban utálnak. Ne feledjétek, hogy mindig vigyáznok kell, mit mondtok, hol szóltok és ki előtt. A pártemberek gyerekei előtt hallgassatok. Ne is játszatok velük. Az a biztos. Hallgatnotok kell mindig. Nem beszélhettek senkivel. Nem játszhattok senkivel. Nem szabad elmondani, hogy kik vagytok. Nem bandáz-

hattok a többiekkel, a parasztyerekekkel, mert mindig ti lesztek a bűnbakok. A fekete bárányok. Mindig titeket fognak okolni mindenért”, mondja a regényben a kislány anyja.

Mindez együttesen folyton bővíti a kívülállás, a nem odatartozás élményét, azt az életérzést, ami egyszerre szenvedés és remény is az anya számára, s egyszerre rémület és egyszerre vonzó titok az elbeszélő kislány világértésében. Mégis: ezen eredetmítoszokkal együtt a történet ideje nyilvánvalóan a mozdíthatatlan jelen; egy olyan jelen, aminek nincsen se múltja, se jövőideje. A kislány gondolkodásának „szerkezeti” leképezésén túl éppen ezt az időtlen forgást, ezt az önmagába vissza- és visszatérő, időből kiszakított, reflektálatlan létezését mutatja meg Borbély a szinte már recitáló, s egyes motívumokat, néhol szinte bekezdéseket vissza-visszahozó ismétlési technikával. A közismert megállapításra, miszerint a prózairás és a történetmondás az információ-átadás időzítésének a mestersége, Borbély poétikai értelemben így felel: ez a történet, ez a szöveg nem halad, hanem van, létezik. Nem valahonnan tart valahová, sokkal inkább körkörösén nő, felrakódik, mint a fogkő, mint a penész. Szerkezetével Borbély regénye így mutatja meg az ábrázolt világ egyik legfőbb jelentését: a zárványszerűséget, mozdíthatatlanságot, az időtlenséget.

Van, és nem mozdul, akár egy kislány ideje.

Végtelen és univerzális, hiszen az univerzum véget ér a falu határvidékén.

Ismétlődik és visszatér, akár a szavakban, akár a család hétköznapijában, akár a falu világát meghatározó rítusokban, a kocsmázásban és a temetési szokásokban, nem is lehet másként, mert ezek a rítusok azonosak az élés egyetlen ismert és lehetséges formájával.

A regény „története” tulajdonképpen elmond, de nem elbeszél. Ábrázol, és a reciklálással ebben az ábrázolásban nem csupán újabb és újabb részleteket mutat meg, összerázza és megforgatja a kaleidoszkópot, de a korábbi részletek újramutatásával mintegy a mozdíthatatlanságot és változtathatlanságot, mint adottságot, magát az időtlenséget képezi le.

A körkörös felrakódó világ a falu világa, amiben maga a létezés (annak elmesélése) az elemi élményekre bomlik le, hiszen egy kisfiú észlelésein át jelenik meg. A folytonos menés, a sietés, a kényszerű feladatok a gyerekvigyázástól a tojások begyűjtésén át az elalvásig, a végtelen távoltságban magasodó felnőtt-világ, beleértve a „tetszikezett” Édesapát és Édesanyát, a legtermészetesebb gyerek-kegyetlenkedések a csúfolódásoktól a macskakinzásig, a szagok, az éhség, a pisilés, a fáradtság szinte ösztön-élményei, a hátrayaként a pogány létre boruló vallásosság és a hivatalosan erőszakolt vörös drapériás ünneplések mind-mind ebből a nézőszögéből jelennek meg. Az árvízi kitelepítés szinte szociofotográfiai képei éppen úgy egy gyermekmagasságú kamera állásából örökítődnek meg, mint a csigák és tyúkok, takonykenés és árokpart kivágott pillanatai.

Mindezekhez képest a regény befejezése (nem lezárása) az egyetlen, ahol az emlékezés mint elbeszélői mód megjelenik. Befejezés és eltávolítás is ez, kettős értelmű megoldás: Borbély, nyilván szándékosan, mégis jelzi a maga másik idejű nézőpontját az ábrázolt világhoz képest, s persze jelzi ezzel immár a kívülállását is. A befejezéssel mindez az univerzum egyszeriben le-tűnt világgá lesz – vagyis Borbély ki-mondja azt, amit persze tudva tudunk. Mondhatni, talán némi könnyebbséget is ad, hiszen éppen ő, az emlékező valamennyire mégis kiszakadhatott abból az időből. Addig a regény mozaikossága, körforgása éppen olyan, mint a szájban forogott, folytonosan rágott, de lenyelhetetlen, megemészthetetlen falat. Olyan, mint a málnaszemmel bekapott poloska íze. Se lenyelni, se kiköpni, de ha kiköpni is, minek azt már. Az íz ott van, kiöblíthetetlenül.

Onnantól, az emlékezéstől mindez megváltozik: az elbeszélő nem csak emlékező, de kívülálló, vagy éppen Borbély radikális fogalmazását használva: áruló lesz, aki immár kívülről néz vissza a falu, a család világára.

Néhány bekezdéssel előrébb azt írtam, hogy a költői nyelv felől a prózaírásba igazán ezzel a művével lépett át Borbély Szilárd. A két beszédmód közötti különbséget egyfelől az idő-

höz (a szöveg és a szövegben elmondott információk idejéhez) való eltérő viszonyban, illetve a szerkezetalkotásban látom.

A *Nincstelének* nyelve a hallgatás felől teremődik meg. Nem csak abban az értelemben, hogy egy vélhetően sokáig csiszolt, s eleve nehezen kiszakadt szöveg ez, hanem abban is, hogy a hallgatás mint életparancs meghatározó az elbeszélő kisfiú életére nézve. A hallgatás, a nem feltűnés, a nem kiválás a túlélés záloga. A falu (a család) hallgatása a történetek, érzelmek, vágyak elhallgatása is. Nem is lehet másként, hogy ez a lecsupaszított, jelzészerű nyelv olykor aztán artikulátlan ordítássá változik: a hallgatás és ordítás ugyanannak az elhallgatásnak a két oldala. A tőmondatok úgy kopognak, mint a nagy szemű eső, és a roncsolt, rögzült formájú szavak, félmondatok szinte elszakadnak már az eredeti jelentésüktől is. Egy bogárpáncél, egy csirkefej roppanása. A takony felszívása. Olyan ez a nyelv, mint egy fényesre és simára koptatott kapanyél, vagy ásónyél. Van, használatos.

Az anyáról a kisfiú például így beszél: „Mindig rosszkedvű, ritkán beszél. Sírdogál csendben vagy hangosan kiabál. Minden átmenet nélkül. Ordibál, aztán meg nagy csend. Ez a csend a legrosszabb. Ezután akar a kútba ug-rani. Megy a padlásra kötéllel. Kapasz-kodunk a nővéremmel a kezébe, szorítjuk a lábát, de kapálódzik, le akar rázni bennünket. De nem hagyjuk.

»Ésnám, ne haljon meg! Ne hagyjon itt bennünket«, kiabáljuk. A nővérem is sír.

»Hagyjatok. Hadd dögöljek meg végre«, kiabálja.

A haja szerte, kibomolva, csapzott. Az arca könnyes és felpuffadt. »Hagyjatok, majd éjszaka úgy is megölöm magam, amikor alusztok«, mondja.”

Különös vonása egyébként ennek a prózának, hogy a falu világához tartozó nevek (tájnevek, a falu határát jelölő nevek) mennyivel költőibbek, mint a létezéshez tartozó köznapi nyelv. Mintha létezett volna valamikor egy szebb és költőibb nyelv, aminek itt maradtak a horgonyai, cölöpei, ha más nem, hát a nevekben. Mintha a jelen nincstelensége ebben az értelemben – és hangsúlyozom, ezt a nyelvhaszná-

lat sugallja, nem a történet mondja ki – romlás volna, romlás egy valamikor jobbhoz, teljesebbhez, szebbhez képest. Mint ahogyan az is nyilvánvaló, hogy a múltat meg-megnyitó eredettörténetek nyelvezete is burjánzóbb, mesélőbb, ha úgy tetszik: irodalmiasabb, esszéisztikusabb, mint a hétköznapié. Igaz, ez utóbbit éppen ezért Borbély folytonos közbevetésekkel oldja, mondjuk így: visszarángatja a legendáriumokat a falu házai közé, legyen szó a zsidógyűlölet megjelenítéséről, a disznó-

szar ajtófélfára kenéséről („Egyébként Feri bátyádék csinálták”), vagy a család mítoszairól:

„A nagyanyád is tudott, a dédanyjától tanulta. Amikor mérges volt, mindig románul káromkodott. Másokat is románul mocskolt. Nagyon tudta mondani.”

„Mikor halt meg nagymamám?», kérdem. »Egyéves múltal, öt éve se volt még. Málét törtünk. Este hazajöttünk a munkából. Lefeküdt és meghalt. Akkor már nem káromkodott. Dolgoztunk látástól vakulásig. Elfáradt. Meg elfáradt az élettől. A mi életünknek nagy sora volt«, mondja.”

„A Popescu-család volt Berken a pópacsalád. A Károlyi uraságék telepítették be őket. Berek kipusztult. A török meg a tatár kirabolt, az embereket legyilkolták. Nem volt osztán sokáig semmi. Akkor gondolták a Károlyiak, hogy hoznak be románokat. Hoztak tizenkilenc családot, köztük volt a Popescu család is. Avram Popescunak hívták az ükanyád szépáját. Ő volt a pópa.”

Úgy vélem, a *Nincstelének* egyik legnagyobb írói erénye ennek a lebontott, simára csiszolt nyelvnek a megteremtése. (Kévs olyan értelmezői mondat él ebben a nyelvben, ahol az elbeszélő [nem a kisfiú] reflektál a tárgyára: „A mese hihetetlen, mégis félelmetes. A kíváncsiak a kút közelébe merészkedtek, de belenézni csak az igazán bátrak, a vakmerők nem félnek. A felnőttek így védik a gyerekeket, ahogy őket is óvták, amikor még gyerekek voltak. Mert soha semminek se lesz vége. Ahogy a gyűlölet se szűnik meg soha. Minden hibát végtelenszer ismét az ember.”)

Ahogy a hallgatás nemigen tűr meg kérdéseket, úgy természetesen válaszok sincsenek. Nincsenek miérttek. Miért? Mert Ádám vízre szart, Éva meg felitta. Kiüresedett fordulatok, elferdített közmondások járnak csupán a válasszok helyett: egyébként meg mindenki tanuljon a saját kárán, okuljon a saját tapasztalatából, legyen az verés vagy más büntetés, bepiselés vagy a kiskacsák halála.

Nincsen történelem, nincsen ország, minden, ami lehetne, kívül reked a falu, kívül marad e létezés határain.

A hazugság nem hazugság, hanem jogos és természetes védekezés.

A hazugságot mindenki érti, hiszen ott van a fal az én és a külvilág között.

Nincsenek kimondott érzelmek, nyögések, kurjantások és hallgatások vannak. A test van a gondolat helyett.

A verés egyébként is a legpontosabb helyettesítése a szavaknak. A verésből az állat és a gyerek is ért. A verés jogos, hiszen mindenki veri azt, akit verhet, mint ahogyan az apák és nagyapák, anyák és nyanyák is verték, akit tehettek.

Majd még meg fogod köszönni.

Borbély másik nagy bravúrja az, hogy mindezt a rettenetet mint elkerülhetetlen természetességet képes ábrázolni. Vágyak persze vannak: az elmenés vágya, az evés vágya, a szex vágya, sőt, a gyerekekben még az olvasás és a tanulás vágya is, de ebből a körkörös világban lényegében nincsenek kivetítő utak. Egy tyúk levágásában és tárgyszerűen leírt felboncolásában, szétszedésében olyan pontosan van benne ennek a létezésnek a környörtelensége, hogy ahhoz nem kell hozzátenni sem-

mit, igaz, cserében tudni kell, hogy elvenni se lehet belőle. Az viszont remek, hogy Borbély még itt is következetes, hiszen ezeket a leírásokat – elvégre egy kisfiú beszédét halljuk – folyton szétzedi, és vegyíti vagy a játékkal, vagy egyszerűen a csapongással; mintegy modellálja egy kisgyerek figyelmének a működését. („Majd kapsz otthon«, sziszegi a fülembé. Mi úgy mondjuk, otthol. Aztán otthol sírva ver a felmosóronggyal. Szívja az orrát közben. A kézfejével törli a taknyot. Ez a rongy a felmosóvízben ázik mindig, hogy kéznél legyen, ha koszt, kiloccsanó moslékot, macskaszart kell feltörölni. Meg a ganét, amely a cipőnkéről potyog le. Ezért folyton büdös a víz. A felmosórongy a nővérem elszakadt mackónadrágja. Indigókék. Belül bolyhos. Jól megszívja magát, amitől nehéz. Anyám sosem csavarja ki rendesen, úgy ver vele. Nem fáj annyira, amennyire ordítok.”)

Ugyanígy használja a számokba fojtott menekülést is: a kisfiú számára mi sem természetesebb, mint hogy a valószerűtlen létezésben a prímszámokat találja meg minden megszámlálhatóban. A matematika rendszere szisztémát alkot a falu rendszerében, tehát egy másfajta logika létezése lehet a legkézenfekvőbb menekülés a totális világból.

Minden pontossága és tárgyszerűsége mellett Borbély regénye nem annyira a nagy feltérképező faluszociológiai munkák, mint inkább az életrajzi

motívumokra visszamenő, visszaemlékező művek, Konrád György gyerekkori éveit idéző könyvének, Polcz Alaine önéletrajzának, Mészöly Miklós pannon szövegeinek a közeli társa. De, hogy elismételjem a legelső bekezdésben tett állításomat: nem a filológailag kimutatható fikció–nem fikció különbségek okán, hanem elsősorban a nyelv használata miatt.

Borbély ebben a művében, ebben a regényében mindenekelőtt a nyelvet, a falu, a család, a kisfiúi létezés nyelvét írja meg, és úgy hiszem, ez az, amivel prózaíróként a legtöbbet teszi.

Nem könnyű a tudása annak, ha egy felnőtt ember megérti, hogy azzal tehetne volna tán boldogabbá a szüleit, ha hasonul hozzájuk, annak ellenére, hogy látszólag az ő törekvésük is az volt, hogy a gyermekük más életű legyen. Nem könnyű ez a tudás, és felnőtt fejjel nem csak Borbély generációjának kellett ezt megértenie. Borbély Szilárd regénye erről a tudásról és az ehhez tartható lelkiismereti, szellemi viszonyról beszél.

Hasonulásról, kiválásról, árulásról és emlékezésről.

Roppant erős, kemény, bátor könyv.

■ **Kőrösi Zoltán** (Budapest, 1962): író, forgatókönyvíró, dramaturg. Legutóbbi kötete: *Magyarka* (Kalligram, 2013).

ZELEI DÁVID

Zsigerből vagy realistán?

Ha vad celebnymozók (vagy kiadói marketingesek) lennénk, minden bizonnyal azzal taszigálnánk a potenciális magyar olvasót Roberto Bolaño felé, hogy elmondanánk: már Robert Pattinson is fotókkal dokumentálhatóan rajtakapták, amint őt olvassa, a nemrég nálunk is bemutatott *Szemfényvesztők* című filmben pedig Woo-

Széljegyzetek Roberto Bolaño: *Vad nyomozók* (Európa, Budapest, 2013) című regényének fordításához¹

dy Harrelson épp feltett lábbal bújja a *Vad nyomozókat* egy kanapén, miközben a nem kevésbé vad FBI-osok

rajtaütni készülnek csapatára. Mivel azonban eléggé sosem számítható módon szerényebb pozíció, az egyszerű irodalomkritikusé adatott nekünk, a magyar irodalomértést búvárolva kell az a szerény örömeinket megosztanunk, milyen sok mindent leírtak már erről az immár tíz éve halott chilei géniusról a magyar nyomtatott és online sajtóban, mióta 2008-ban nálunk is megjelentek első novellái. Mikor 2010-ben az *Éjszaka Chilében* című kisregénnyel kezdetét vette az Európa Kiadó (reméljük, még le nem zárult) életműsorozata, rögtön minőségi életrajzok² és recenziók³ kezdtek feltűnedezni az interneten és a jelentősebb napi- és hetilapokban, s hamar kialakult egy olyan kritikus i-
reg (Csáki Márton, Dunajcsik Máttyás, Benedek Márton, Ficsor Benedek), amelyről világhosszra vált, hogy szívesen és minden alkalmat megragadva ír Bolañóról, gyakorlott hispanista számára pedig megrökönyödést keltően sok (nem mondom el, mennyi a szokványos, de segítségül: egy Bret Easton Ellis-könyv címe tartalmazza a megoldást) meglepően tájékozott nem-hispanista irodalmár beszélgetéseiből szivárgott fel beismerés angolul olvasott Bolaño-művekről. Ennek, no meg egy irodalmi menedzserként sem utolsó fordítónak, Kertes Gábornak köszönhetően, mire a második kisregényt (*Távolí csillag*) három évvel követve⁴ megjelent a mindössze ötvenesztendősen elhunyt íróidol egyik főműve, a *Vad nyomozók*, a magyar olvasó már átfogó ismeretekkel rendelkezhetett mind kalandos életpályájáról, mind életművéről, mind irodalmi kontextusáról. A 2000 és az *Irodalmi Szemle* hasábjain megjelent terjedelmes összeállításokban⁵ nemcsak egy műfajilag egyre szélese-
dő Bolaño-szövegkorpusz kezdett alakot öltetni a kiadás előtt álló kötet részleteiből, versekből, novellákból és az infrarealista kiáltványból, hanem egy interjúval, egy *Vad nyomozókról* szóló tárcával és két tanulmánnyal az is kirajzolódni látszott, kiket tekint a chilei elődeinek (ezeket aztán recenziók sora bővítette), s hogy kik tekinthetők utódainak. A vele készített interjúban⁶ Bolaño maga beszél generációjának – vegyesen spanyol és latin-ame-

rikai – írói centrumáról (Juan Villoro, Rodrigo Rey Rosa, Javier Marías és a hozzá minden szempontból legközelebb álló Enrique Vila-Matas) és az őt ért francia hatásokról (felvillantja nagy idolját, Rimbaud-t, illetve Céline-t), Dömötör Andrea igyekszik megtalálni a költő Bolaño avantgárd gyökereit,⁷ magam pedig a 2000 hasábjain a városi térben, a marginalitás iránti érdeklődésben, az erőszak-tematikában, illetve a szenttelen, letisztult angolszász prózastílusban jelölöm meg Bolaño és utódai főbb metaszépségeit.⁸

Ez az írás ugyanakkor az irodalomtörténeti feltárásoktól elrugaszkodva a kötet magyar fordítását veszi górcső alá, abban a ritka pillanatban ragadva szikét, amikor a fordító önként jelentkezik módszeres, problémaközpontú élveboncolásra. Lássuk, miről is van szó!

A fordítás folyamata, avagy töprengések a piszkozat mellől

A fehér holló ritkaságával vetekszik az olyan műfordítás, aminek elkészültét az olvasó lépésről lépésre követheti. Szerencsére számtalan példa van arra, hogy a fordító könyvismertetésekben vagy rövidebb-hosszabb előbeszélyekben kommentárokat fűzön a regények, novellák, versek fordításához (izgalmas például érezni Goretity József kínjait, miközben az alliteráló mondatot soha papírra nem vető Dovlatov szövegében próbálkozik alternatívát találni arra, hogy „tizenhat tonna”), és internetszerte kiváló fordító-interjúkkal is találkozhatunk (az ekultúrán például tájékozott kérdezők faggatták életművéről Nádasdy Ádámot, Goretity Józsefet, M. Nagy Miklóst, Totth Benedeket, Kúnos Lászlót és még tucatnyi kiváló műfordítót¹⁰), ahol a megkritizált magyarítók sokszor reflektálhatnak is a csepűrágók fanyalgásaira (például Székely János arra, miért lett *Súlyszivárvány* a *Gravity's Rainbow* magyar címe¹¹). Az ugyanakkor sokkal ritkább, hogy egy készülöben levő műfordítást fázisról fázisra követhetünk, a felmerülő problémákat még megoldatlanul

találva, a fordítót sokszor aktív fejvételre kényszerítve.

Kertes Gábor, a *Vad nyomozók* fordítója ugyanakkor önként tolt magát a bonckés alá azzal, hogy a kötet fordítása folyamán felmerült kérdéseit, aggályait előbb saját, hallatlanul izgalmas blogján (mufordito.blog.hu), majd a Lazarillo Hispansztikai Portálon (lazarillo.hu) is megosztotta olvasóival, sőt, a fordítás előrehaladtával kommentárokat is fűzött hozzájuk. A kritikai kiadások készítőinek álma az alkotói folyamatkövetés ilyen lehetősége: olyasmi, mint a Széchényi Könyvtárban eredeti, áthuzigált, fölírta, kommentált Kosztolányi-kéziratokra lelteni – csak Kertes javításai, töprengései pontosan dátumozottak, és elolvasásukhoz sem kell gyorsírászakértő. További tiszteletkö-
rök futása helyett ugyanakkor most, hogy kisült a cipő, ideje egybevetnünk a végleges megoldásokat ezekkel az ötletekkel.

Földrajzi nevek

Kertes számára szemmel láthatóan az egyik legnagyobb dilemmát a földrajzi nevek magyarítása (vagy nem magyarítása) okozta. Az első, Mexikóvárosban játszódó rész fordítása során az utcák, terek, sugárutak stb. esetében még valamelyest kézenfekvőnek tűnt számára a hagyományt követni, és a tulajdonnevet meghagyni, a köznevet viszont magyarítani (pl. Bucareli utca), mikor azonban a cselekmény helyszíne Izraelbe, majd Bécsbe tevődik át, az eredeti nyelven egybeírt, de magyarban értelemeszerűen különírást megkívánó Kirchengasse, Rennweg, vagy Ros HáÁjin (itt a „Há” határozott névelő) fordításának lehetetlensége és több más, a szabállyal szembenálló ellenpélda a magyarítás elvetése felé kormányozta. Néhány hasonlóan „kozmpolita” regény magyar változatának átfutása után úgy tűnik, a dilemma nem partikuláris, a megoldások pedig sokszor vegyesek. Benyhe János például Cortázar *Sántaiskolá*jában minden francia földrajzi nevet meghagy eredeti alakjában (Gare de Lyon, Rue du Sommerard, sőt Quai de Conti, pedig utóbbi eseté-

ben aligha mindenkinek egyértelmű, hogy egy dokkról van szó), de a második rész Buenos Aires-i részeiben már lefordítja a közneveket (General Paz sugárút).¹² Az angolszász regények szintén nagyban építenek az olvasó nyelvi jártasságára: az elmúlt ötven év általam vizsgált fordítói a számmal jelölt utcák kivételével (Hetvenhetedik utca) csaknem mind meghagyják az eredeti változatot (North Side, Park Avenue, Sutton Place, East River Drive), szinte csak Bartos Tibor nevezetes *Útonjában*¹³ találhatunk Grant utcát (sőt, Cape Cod helyett Cod-fokot, vagy New England helyett egyenest Új-Angliát), ami azonban, ismerve a Bartosban lakó örök dafkét (vö. az angol „sandwich” szó „rakott kenyérként” való fordításának meghonosítási kísérletét¹⁴), halvány meglepetést sem rejt. (Bartost is felülmúlni e kérdésben tudomásom szerint egyedül Nemes Krisztina Moncada-fordításai tudják, mert azok nemcsak a köz-, hanem a tulajdonneveket is magyarítják [Horog utca, Templom tér, stb.]; Nemes mentségére szóljon, egy elsüllyesztett [tehát a könyv szövegét térképként használva már nem bejáráható] aragóniai települést próbál a fordításokkal ismerősen falusiassá tenni a *Balkézről jött történetekben* és *A folyók városában*.) Úgy tűnik tehát, hogy a főszabály alól a beágyazottság rendszerint kibúvót nyújt: fordítóink feltételezik, hogy a francia és angol földrajzi köznevek befogadhatóak, míg például a spanyolok ismeretlenül hatnak a magyar olvasónak. Akár el is fogadjuk ezt az álláspontot, a fő kérdés azonban ettől még nyitott marad: feltétlen szükség van-e a köznevek magyarítására ezekben a szókapcsolatokban (hisz a szöveggörnyezetből mindig kiderül, hogy földrajzi névről van szó), és jó-e, ha így teszünk, ha a szabályt minduntalan áthágjuk a – meglehetősen szubjektív – meghonosodottság ürügyén?

E kérdéseket Kertes is feltette magának, majd hosszú vívódás után („gyűjtöm az erőt, hogy merjek szakítani ezzel az egyébként szerintem nem túl szerencsés szokással”¹⁵ [Kertes, II]) végül úgy döntött, céljait („Az én céloom elvileg az lenne, hogy az olvasó tudjon tájékozódni, ha Mexikóváros-

ba kerül, be tudja járni az utcákat, helyeket” [Kertes, I]) az szolgálja leginkább, ha a regény angol fordításához hasonlóan mindent meghagy eredetiben. Aki olvasta a regényt, az tudja, hogy Bolaño iszonyatos, már-már ecói mennyiségű információt görget maga előtt, sok a név, a hely, a könyvcímekről már nem is beszélve, ami megremíthetné az olvasót – van ugyanakkor a bolañoi narrációban valami olyan könnyedség és sodrás, ami túllendít mindezek nem-ismeretén, a helyzetben pedig a földrajzi nevek sem rontanak: nem lesz tőlük kevésbé olvasható a könyv, viszont elkerülhetjük az olyan fordítási szörnyeket, amik a magyarítással a Parque de las Américasból (de las Américas-park? Amerikák Parkja?), vagy a Glorieta de Insurgenteből (Insurgentes körtér? Insurgente körtere? Felkelők körtere?) keletkezhetnek.

Könyv- és filmcímek, idézetek

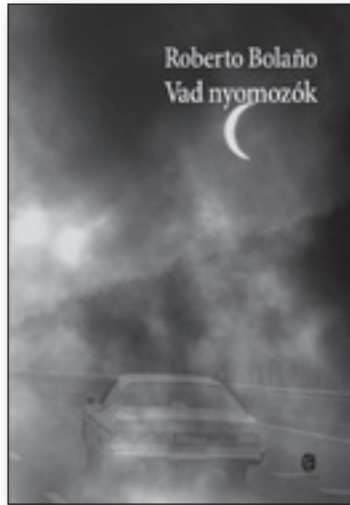
Természetesen nem lehet ugyanezt eljátszani a regényben szereplő könyv- és filmcímekkel, már csak azért sem, mert többet (bár nem túl sokat) közülük magyarra is lefordítottak. Kertes itt azt a megoldást választja, amit irodalomtörténetekben szokás: a le nem fordított kötetek címét meghagyja eredetiben, a lefordítottakét magyarítja, a külföldi, de nem spanyol nyelvű írók műcímzeit pedig – helyesen – az eredeti nyelven közli, nem, mint Bolaño, spanyolul. Ez egyedül akkor hat furcsán, amikor egy felsorolásban mindháromból akad (pl. a 128. oldalon francia, magyar és spanyol cím is feltűnik egymást követve), egyébként viszont egy kivétellel következetesen tartja magát a rendszerhez (a kivétel viszont fontos: az *Easy Rider* [402.], *Üvegtigris* ide vagy oda, *Szelid motorosok*), és nem rontja az olvasásélményt.

Ami a rövidebb-hosszabb idézetek fordításait illeti, két helyen vetődnek fel komolyabb kérdések: mindkét esetben az első és harmadik rész narrátora, García Madero és a versek kontextusában. A sivatagi száguldás unalmában a tizenhét éves suhanc nem átalja a legkülönbözőbb retorikai alakzatok definícióiból viz-

gáztatni a két főszereplőt, Belanót és Ulises Limát, ezek között pedig az epanadiplozis is feltűnik: ez olyan alakzat, amiben a mondat vagy verssor első szava a sor (vagy mondat) végén megismétlődik. A spanyol eredetiben García Madero egy híres Federico García Lorca-vers, az „Alvajáró román” (*Romance sonámbulo*) első sorával illusztrálja mindezt, mely így szól: „Verde que te quiero verde” (560.)¹⁶. Mindez magyarul Nagy László kanonikus fordításában így szól: „Zöld, szeretlek, zöld, imádlak”:¹⁷ inkriminált alakzatunk azonban ebben szemmel láthatóan elveszett, így felhasználása nemcsak alkalmatlan, de félrevezető lenne a *Vad nyomozók* olvasójának számára. Kertes itt nem próbálkozik a vers e sorának átiratával (megtette helyette Zalán Tibor „Lorca-átirat Kassákba” című versében¹⁸, mely – epanadiplozisekben bővelkedve – így kezdődik: „Zöld szeretlek Zöld / Zöld imádlak Zöld / Bárka ring a Ring a bárka / tenger fodrán Fodrán tenger”) vagy újralfordításával, inkább behelyez a szövegbe egy Miguel Hernández-verset („Lenne a kínom kisebb...”) András László fordításában, mely tizennégy sorban tizennégy epanadiplozist hoz, kiválóan szemléltetve az alakzatot. Szabad-e ilyen a fordítónak? Megítélésem szerint – ilyen esetekben – igen, ugyanis nem a Rába György által említett „szép hűtlenségről”, vagyis a nyugatos fordítói (átírói/átköltői?) hagyomány folytatásáról van szó, inkább valamiféle „funkcionális hűtlenségről”: ugyanezt érzem akkor, amikor egy nyelvtörő alliteráció magyarításánál a fordító a játékosság átültetését (vagyis az alliteráció megtartását) választja a szó szerinti fordítás helyett (pl. Benyhe Jánosnak vannak ilyen megoldásai a *Sántaiskolában*). Mivel itt a szerzői szándék egyértelmű, Lorca és a román használata pedig tisztán funkcionális, szemléltető, nem szimbolikus, Kertes megoldása célorientáltnak nevezhető: a szöveg (és az olvasó) semmit sem veszít, ellenben sokat nyer a cserével (az illusztrációs funkciót Hernández szövege még Lorcaénál is jobban betölti), márpedig ez minden fordítások legfontosabb szempontja.

A második érdekes esetben költőpalántánk egy Efrén Rebolledo-verset igyekszik zsendülő szexualitása látószögéből (egy kiadós maszturbálás után) értelmezni. A versnek (eredetiben „El vampiro”) létezik magyar fordítása¹⁹ (ez az egyetlen Rebolledo-poéma, amelyről ez elmondható), de nem épp szöveghű, ami a García Madero-i olvasat-kísérlet során visszaüt. Tegyük hozzá: erősen kötött, abab/abab/cdc/ede rímképletű, igen ritka francia szonetról van szó, ahol a két kvartina egy-egy jelzőkben túltengő, fordítógyilkos, igazi modernista mondat;²⁰ egy spájzban megbúvó költő nélkül nem ajánlott nekiugrani a fordításának. A probléma ott adódik, hogy a szonett szótagökonómiája (a fordító Rebolledótól eltérően végig tartja a tizenegy szótagos sorokat) miatt Majtényi bizonyos szavakat átcsoportosított, máshol pedig, ahogy Kertes fogalmaz, „kissé szabadon fordított egy képet”,²¹ ami így a versnek pont abból a sejtelmességéből vesz el, ami García Maderót gondolkodásra készíti. A fejtörést okozó sor nyersfordításban így hangzik: „Míg kibontom sűrű gyűrűid” („En tanto que descojo los espesos anillos” [21.]); ezt a fordításban két részletben kapjuk vissza (Kertes is így idézi): „Hajad lazítva-bontva... zilálva fűrtjeid gyűrűit” (23.). A gond az, hogy Rebolledo eredetijéből nem lehetünk biztosak abban, hogy ezek a gyűrűk a hajzatra utalnak – ezt csak Majtényi egyértelműsíti nekünk: García Madero így joggal kezd azon tündődni, ezek a kibontani vágyott sűrű (vagy bozontos) gyűrűk a szeméremszőrzetre, a vámpír hajára vagy (ad absurdum) „az emberi testbe vezető (...) sötétlő bejáratokra” (23.) utalnak: bár némi frissen olvasott szodoma-irodalom (Pierre Louys: *Aphrodité*) vezet efelé, de a gyűrű ánuszként való értelmezése (egyúttal a nagy kérdés fölvetése: „ezek ketten fajtalanokdnak?” [23.]) a spanyol szöveg alapján lehetséges, a Majtényi-fordítást használva viszont nem. Hogy oldja meg mindezt a fordító? Úgy, hogy egy másik, kétértelmű és megfelelően referenciális versrészletet („fekete rémem”) választ García Madero tündődése elé,

ezzel megtartva az analízis értelmezés lehetőségét is. Újból kérdés azonban: szabad-e ilyen a fordítónak? Ha az újabb fordításméleteket és -gyakorlatokat számba vesszük, azt gondolom, ebben az esetben nem, ez ugyan-

is a szép hűtlenség négyzetre emelése: maga Majtényi szövegének beemelése is az, ami aztán rákényszeríti a fordítót a hűtlen szöveggel való machinálásra, ráduplázva a ferdítésre. Kertes megoldása funkcionális aspektusból itt is érthető, de ebben az esetben – tudván tudva a dolog heroikus voltáról – célszerűbb lett volna egy költő segítségét kérnie a vers „megreparálásához”, vagy (mert versfordításba belemódosítani nem stilszerű, bár ebben az esetben bőven indokolható lenne) újrafordításához, így a vers és a regény egyszerre kerülhetett volna közelebb a jelenlegi fordítói normákhoz.

Beszélő nevek

Fontos és szintén változatos megoldásokat eredményező probléma a beszélő nevek: Bolaño kötetében egyetlen ilyen van, Piel Divináé, akinek nevét „Isteni Bőrként” fordíthatnánk. A beszélő nevekkal alapvetően négy dolgot lehet tenni: érintetlenül hagyni vagy lefordítani őket, lábjegyzetben utalni jelentésükre, esetleg valahogy a szövegbe ékelni a megértést segítő pluszinformációt. (Van egy ritka, ötödik variáció is: Széky János *A 49-es tétel kiáltásában* a regényszöveg utá-

ni jegyzetpótlékban adja meg a sokszorosan poliszém beszélő nevek legfontosabb értelmezéseit.²²) Az esetet bonyolítja, hogy a kötet javarészt fikatív nevei között Piel Divináé *valós* (még ha művésznév is): aki felkeresi az infrarealista mozgalom honlapját, még fotót is láthat hatvanas évei beköszöntével immár nem épp hamvas bőrééről,²³ angol fordításban is olvashatja két versét,²⁴ láthatja a Youtube-on felolvasni²⁵ – a történetbeli halála ugyanis fikció, valójában jelenleg is Párizsban él és szobrászkodik. Az infrarealista költőnő, Guadalupe Ochoa (a regénybeli Xóchitl García) szerint²⁶ Bolaño egyszerűen csak irigy volt csáberejére, ezért csinált belőle a könyvben csalfa, biszexuális éhenkórász, aki aztán szétroncsolt fejével végzi a hullaházban. A mi szempontunkból ugyanakkor ez csak mellékes kérdés, sokkal fontosabb, mit tegyünk Piel Divina névvel? Kertes a fordításban érintetlenül hagyta, mert „semmilyen szerepe nincs” (Kertes, I), s annyiban egyet kell értenünk vele, hogy – főképp a luzofón irodalmak név-bűvészkedéseire képest (Saramagotól Agualusáig) – valóban kevés a szimbolikus töltet, regény egészére alkalmazható többletjelentés a nevében (sokkal több van, mondjuk, Ulises Limáéban vagy akár Arturo Belanóéban). Két esetben viszont az eredeti név meghagyásával szegényedik a szöveg, vagyis elvesz egy-egy jelentés a spanyolul nem tudó olvasó számára. Először, mikor a narrátor García Madero hitetlenkedve rákérdez, jól hallotta-e Piel nevét, az olyan természetességgel válaszol, hogy a költőpalánta egy pillanatra elhiszi, „hogy Mexikói Köztársaságunk távoli folyókanyarulataiban és mocsariban tényleg létezik az a bizonyos Divina család” (85.). Az eredetiben említett „familia Divina” (vagyis „isteni család”) létezésének felvetése és elhelyezése a mélyen katolikus Mexikó térképén egy divattrockista értelmiségi csoport tagjának részéről ugyanakkor olyan ironikus húrokat pendít meg, amiknek hangja a fordítás hiányában hallhatatlan marad. A második alkalommal egy morbid szóvicc vész el: itt Albertito Moore utal rá, hogy a rendőrség által lekasabolt

Piel Divina „bőre már a legkevésbé sem volt csodás” (456.) („su piel ya no tenía nada de divina” [364.]), amikor a halottasházban azonosítania kellett. Mivel ezeken az eseteken kívül Piel nevének nincs különösebb jelentősége a regényben, és egy valós, nem módosított becenévről van szó, valószínűleg nem sokat nyernénk az Isteni Bőr állandó használatával (bár az amerikai fordító, Natasha Wimmer nem így gondolta, így nála Luscious Skinként szerepel), egy, a fordító által a könyvön fakasztott sebként értelmezett, elátkozott, rövidke lábjegyzet ugyanakkor játékba hozhatná az említett regisztereket, nem lenne tehát ördögtől való a használata.

Régiós nyelv, kornyelv, szleng

A regény fordítási szempontból legizgalmasabb kérdése ugyanakkor minden bizonnyal a régiós nyelv és kornyelv fordíthatósága, különösen pedig a szlenghasználat kérdése. Ahhoz, hogy ennek bonyodalmaival megérthessük, kicsit távolabbról (na jó, vagy ötszáz év távolságból) kell indítanunk. Adva van előbb egy, majd számos, neolatin nyelvét egy óceánon átvonzoló hódító, majd gyarmatosító csoport (még ne nevezzük őket spanyoloknak, mert az anakronizmus lenne), akik szétszóródnak egy sacra tizenegy és félmillió négyzetkilométeres (csak viszonyításképp: mintegy 123 Magyarországnyi) területen. Homogénnek gondoljuk őket, pedig dehogyis azok: az Ibériai-félsziget különböző szegleteiből hozzák kiejtésüket (a déli Andalúziából a karibi térségbe, vagy az északi Kasztíliai Mexikóba), különböző kultúrát és egyben szókinccset emelnek be a pezsgő városi (mondjuk mexikóvárosi) vagy a ritkán lakott vidéki (mondjuk dél-chilei) társadalmakba. Kevés nőt hoznak magukkal (az Archivo General de Indias katalógusa szerint az 1509 és 1559 között az Indiákra érkező mintegy tizenöt ezer embernek csak mintegy 10%-a nő²⁷), így gyorsan keverednek a helyi lakossággal, ami nyilvánvalóan hatással van gyermekeik szókinccsére, ők pedig majd a bevándorlók, vagy – s itt lép be a játékba a harmadik kon-

tinens, Afrika – behurcoltak újabb hullámaival lépnek házasságra (illetve annál lazább kapcsolatba...), tovább színezve a nyelvi palettát. Hogy mit eredményez mindez? Nos, leginkább egy olyan nyelvi mozaikot, ami nemcsak szakmánként, műveltségi szintenként, szubkulturánként, de országonként, városokként és tájegységekenként is változik. Ennek megfelelően kellően multinacionális környezetben könnyen előfordulhat, hogy egy venezuelai kér egy szívószálat spanyol barátjától, kap helyette egy szál cigarettát, az egészet végigkövető mexikói társuk pedig csak röhög az egészen, szerinte ugyanis a venezuelai egy megbecézett férfi nemi szerv átadására invitálta meg szegény félszigetit – a *pitillo* szó ugyanis a három különböző országban ennyire különböző jelentéseket takar. Az ilyen, vég nélkül sorolható mókás nyelvi helyzetek előadásai sok spanyoltanárból csinálhatnak rocksztaart a gimnáziumi és nyelviskolai tantermekben, az általuk jelzett nyelvi heterogenitás egy magyar fordító számára ugyanakkor cseppet sem nevetető. Neki ugyanis egy birodalmi-nyelvi expanziótól mentes ország nyelvére kellene ezeket a félreértéseket, meg nem értéseket, vagy akár csak helyi ízeket átültetni, ami már a brit akcentust kifigurázó amerikai filmek magyar fordításait emlékeztetünk végigpörgetve is túl sokszor végződik siralmas eredménnyel ahhoz, hogy bizakodással tekintsünk a feladat elé.

A chilei, mexikói, katalán és még ki tudja, milyen szereplők nyelvi szubsztátumainak egybeöntésén túl ugyanakkor az időbeli dimenzió is újabb nehezítő tényező: vajon egyáltalán elvárható-e egy húszéves időintervallumban játszódó regénytől az, hogy minden pillanatában ne csak a megfelelő nyelvjárást, de annak korhű szlengjét is visszaideje? Többé-kevésbé arról van itt ugyanis szó, hogy egy negyvenes évei végén járó, régóta Katalóniában élő chilei író a kilencvenes évek végén megpróbálja visszaidézni (majd módosítani) húsz évvel azelőtti, egészen eltérő nyelvi, kulturális és történelmi közegben megtörtént mexikói kalandjait: bravúros emlékezet ide vagy oda, nem biztos, hogy ez száz

százalékban lehetséges. Ez azonban még csak a spanyol változat lehetséges defektje: mi van akkor, ha a hetvenes évek mexikói szlengjének kilencvenes évekbeli átíratát a 2010-es évek elején kapja kézhez átültetésre a magyar fordító? Milyen szlenget, kornyelvet használjon, melyikük idejéhez igazodjon? A cselekményéhez, annak papírra vetéséhez (vagyis a szöveghez), vagy a sajátjához? Kertes ezekre a nehéz kérdésekre egyértelmű (bár felváltaltan hibrid) válaszokat ad: „A hetvenes évek magyar »tolvajnyelvét« előbányászni szerintem hatalmas tévedés lenne, egy fordítás, különösen a mai kánon szerint, mindig a mának (és a jövőnek) készül, tehát ez nem opció. Az egészen aktuális, éppen születő szleng viszont nagyon visszasan hangzik, aki nincs benne az ezt használó szubkulturában, az legföljebb a kontextusból jöhet rá néha, mi mit jelent. Földrajzi értelemben meg eléggé egységes a szlengünk, szerencsére nem is juthat eszembe, hogy Mexikót megfeleltessen mondjuk BAZ megyének. Tehát főleg a szleng örökzöldjeiből, a »mindenki« által értett, de még a fiatalok számára sem bénán hangzó szavakból építkezem. Kicsit kihehérelt lesz így a nyelv, kicsit könyvívíz, de azért messze nem akadémikus.” (Kertes, I) No de, akkor a hosszas felvezetés után: valóban ilyen szlenget kapunk? Kötetet elemző rövidkritikámban²⁸ ezt a területet emeltem ki Kertes fordításából, s némi árnyalással az eredeti és a fordítás szorosabb összeolvasása után is tartanom kell véleményem. Kertes szerencsés módon nem próbálja valamilyen tájnyelvel (mondjuk, erdélyi tájszóval) érzékelteni a szöveg mexikóiságát, jól érzi, s legalább ilyen jól is adja vissza ugyanis az annak minden elemében lüktető urbanitást, a tónus pedig pont oly élő és üdítően fiatalos, mint a szereplők, s mint maga az oralitásra erősen alapozó szöveg. Bolaño nyelvi invenciónak magyarításai (pl. „Az a seggszörzálon csüngő szarcsimbók!” [403.] – ¡Pedazo de mierda pegada a los pelos del culo! [322.]) pedig különösen a mocskos szájú amerikai, Bárbara Patterson monológjai esetében érnek fel az eredeti mű ötletgazdagságával.

Hosszasan soroltam és sorolhatnám a régiós nyelv és a szleng magyarításának problémáit, van azonban egy, e heterogenitások leképezhetetlenségénél is mélyebben elhelyezhető nehézség: a kulturális különbségek-ből adódó fordíthatatlanság, amikor a művet befogadni igyekvő kultúrából egy adott jelenség teljesen, realitásként és fogalmilag is hiányzik, így értelemszerűen szó sincs rá. Olyasmire kell itt elsősorban gondolnunk, mint a politikai inkorrekttség eltérő szókinccse, mely a más és más régiók eltérő kisebbségeiben, xenofóbiáiban, rasszizmusaiban rejlik. A mexikóiak ezerféleképp képesek lenézni őslakosaikat (miközben, mondjuk a turizmusban dolgozva, rengetegen az ő kultúrájukból élnek), dehonesztáló jelzőkre ugyanakkor nyilvánvaló okok miatt képtelenség magyar szavakat találni. A fordítónak ilyenkor a legjobb közelítés érdekében olyan kifejezést kell keresnie, ami, ha nem is ugyanazt a jelentést, de ugyanazokat a konnotációkat vonja magával a célkultúra nyelvében. Kertes több ilyen kifejezésen is eltöpreng: a *naco/maca* szóból (ami, mint a könyvben meg is magyarázzák, „a városba költözött urbánus indiánokat” [43.] jelöli meglehetősen sértő tónusban) végül nem *proli* lesz (Kertes, I), hanem *paraszt* – ami telitalálat, mert megvan benne a megfelelő lesajnálás, bárdolatlanság, és a felsőbbrendűsködő nagyvárosi nézőpontja a vidékről „feljövökkel” szemben. Ugyanígy nehézséget jelent, mikor García Madero már említett, metrikai talalós kérdéseire válaszul a prosti Lupe mexikói argóval szívát vissza: itt az indiánra alkalmazott szlengre (*jincho*) kell magyar megfelelőt találni (csak hogy a szemantikai mező meglegyen: Salvadorban ugyanez a szó az ostoba vagy a paraszt, Kolumbiában a részeges szinonimája); Kertesnél jobb híján *meszkaléro* lesz belőle, ami arra az áthallásra játszik rá, ami a magyar katonai szlengben a – perifériára szorítottságukban is párhuzamosítható – indián és a cigány megnevezései közt adódik (dakota, importindián, meszkaléro) – minden bizonnyal a maximumot elérve a kifejezés magyarításában. Ugyan-

kor a tolvajnyelv összetársadalmi értehetőse többször is kifog Kertesén: nemigen képzelhető el olyan könyvfaló tizenhét vagy huszonegynéhány éves ma Magyarországon, aki ne tudná, mi az a *hazavág*, *fuksz*, vagy *cidri-zik* (e szavak jelentésére kérdez rá Lupe García Maderótól vagy Belanótól, akik nem tudják a választ, 708–709.), ellenben van külön internetes fórum, ami az eredeti szövegben szereplő, jellegzetesen mexikói *dar cuello* lehetséges jelentéseit vesézi.

Ahogy egy 764 oldalas klasszikus esetében elvárhatjuk, e mégoly hosszúságú elemzés is csak a felmerülő problémák töredékére volt képes reflektálni. Kötelességünk ugyanakkor a mikroszkóp alá vett sok kis csepp összességét,

a tengert is láttatnunk: az ugyanis, hála istennek, ugyanolyan vadul hömpölyög, mint 1998-ban, vagy 1976-ban: a *Vad nyomozók* 2013-ban, magyarul is friss és magával ragadó, nem kis részben a kitűnő fordításnak köszönhetően. ■ ■ ■

■ **Zelei Dávid** (1985): hispanista, az ELTE BTK történelem doktorandusa, a Lazarillo Hispánisztikai Portál (www.lazarillo.hu) szerkesztője. Disszertációját a XX. századi latin-amerikai identitásról írja. Irodalomkritikai és irodalomtörténeti írásai az *Élet és Irodalomban*, a *Nagyvilágban* és az *Új Forrásban*, történetiek a *Mediterrán Világban* és a *Világtörténetben* jelennek meg.

JEGYZETEK

- Köszönöm Scholz Lászlónak és Szolcsányi Ákosnak a kritika elkészültéhez való értékes hozzájárulását.
- Vö. pl. Benedek Márton: „Roberto Bolaño, a latin-amerikai irodalom megújítója”. *Litera*, 2010. aug. 24. <http://www.litera.hu/hirek/roberto-bolano-a-latin-amerikai-irodalom-megujitoja>.
- Vö. pl. Dunajcsik Mátyás: „Iszonyú oázisok. Roberto Bolañóról az Éjszaka Chilében megjelenésének alkalmából”. *Magyar Narancs*, 2010. július 22. 36–37, Ficsor Benedek: „Most meghalok”. *Litera*, 2010. augusztus 6. <http://www.litera.hu/hirek/most-meghalok>, Csáki Márton: Az agónia nyelve. *Élet és Irodalom*, 2010. december 17., 20.
- Mindkét kisregényt Scholz László fordította.
- 2000, 2012. november, 38–59, *Irodalmi Szemle*, 2013. április, 3–34.
- Héctor Soto – Matías Bravo: „Az irodalom nem csak szavakból áll!” Interjú Roberto Bolañoval. *Irodalmi Szemle*, 2013. április. 26–29.
- Dömötör Andrea: „Realizmuson innen és túl!” *Uo.*, 30–34.
- Zelei Dávid: „Apa, fiaival”. 2000, 2012. november, 56–59.
- Gorett József: „Fiktív önéletrajz – variációkban. Szergej Dovolov prózájáról”. *Jelenkor*, 1999/1. 52–56.
- Az egész sorozat elérhető: <http://ekultura.hu/meta/sorozat/beszletek-muforditokkal/>.
- Szalai-Burszán Balázs: „A jó matekos megoldja, és elvezi” (interjú Székely Jánossal). *Litera*, 2009. március 10. <http://www.litera.hu/hirek/a-jo-matekos-megoldja-es-elvezi>.
- Julio Cortázar: *Sántaiskola*. Ford. Benyhe János. L'Harmattan, Bp., 2009.
- Jack Kerouac: *Úton*. Ford. Bartos Tibor. Európa, Bp., 2009.
- Vö. pl. Takács Ferenc: „Bartos Tibor (1933–2010)”. *Holmi*, 2010/4, 529–533.
- A Kertestől vett idézetek két szövegből származnak: „Barbár... nem, Veszett... nem, Dühös... nem, Vad nyomozók... nem, detektívek: a műfordító dilemmái” *Műfordítóblog*, 2011. július 26. http://mufordito.blog.hu/2011/07/26/a_mufordito_dilemmai, és „Megint a földrajzi nevek, meg ilyesmi (A műfordító dilemmái II.)” *Műfordítóblog*, 2012. február 16. (http://mufordito.blog.hu/2012/02/26/megint_a_foldrajzi_nevek). A továbbiakban, oldalszám hiányában a szövegbe ékelt zárójeles „Kertes, I”, illetve „Kertes, II” hivatkozásokkal utalok rájuk.
- A spanyol idézetek forrásai az alábbi kiadást követik: Roberto Bolaño: *Los detectives salvajes*. Anagrama, Barcelona, 1998.
- Federico García Lorca: „Alvajáró román”. Ford. Nagy László. In: *Federico García Lorca összes művei*. I. kötet. Ford. András László, Benyhe János et al., nyersford. Benyhe János, jegyz. András László. Magyar Helikon, Bp., 1967. 327–329.
- Zalán Tibor: „Lorca-átitrat Kassákba”. *Irodalmi Jelen*, 2012/5. 57.
- Efrén Rebollo: „A vérszopó”. Ford. Majtényi Zoltán. In: *Járom és csillag*. Válogatás, szerk., az előszót és a jegyzeteket írta Benyhe János. Kozmosz, Bp., 1984. 246.
- A spanyol nyelvtérleten a modernizmus az európai szecessziónak felel meg.
- Kertes Gábor: „A műfordító eszköztára”. *Műfordítóblog*, 2011. május 12. http://mufordito.blog.hu/2011/05/12/a_mufordito_eszkoztara.
- Székely János: „Jegyzetek gyanánt” In: Thomas Pynchon: *A 49-es tétel kiadása*. Ford. Székely János. Magvető, Bp., 2007. 191–198.
- <http://pieldivina.infrarealismocom/>.
- Jorge Hernández Pieldivina: Two Poems. (Ford. Brandon Holmquest) *Calque*. <http://calquezone.blogspot.hu/2009/02/jorge-herandez-pieldivina-two-poems.html>.
- „Jorge Hernández „Piel Divina” y Guadalupe „Pita” Ochoa” <http://www.youtube.com/watch?v=rPL5YPdlv8o>.
- „Guadalupe Ochoa: Honestidad Visceral” (Alejandro Hermsilla Sánchez interjúja Guadalupe Ochoával) <http://www.elcolloquiodelosperros.net/numeroinfra/infentregu.htm>.
- Nicolás Sánchez-Albornoz: *The population of Latin America. A History*. University of California Press, Los Angeles – London, 1974. 66–67.
- Zelei Dávid: „Nagy utazás”. *Élet és Irodalom*, 2013. okt. 4. 21.

SZERELEM (This is Not a Love Song)

Nem, ez nem egy romantikus történet. De, ez egy romantikus történet. Egyrésztől igazam van, másrésztől szintén. Ugyanakkor mégsem, hiszen az *Édeshármás* nem egy *édes hármás* története. Bár a cím (és főleg a borító) alapján leginkább egy szerelmi háromszögről szóló történetet várna az ember (félrevezető mindkettő, de ezt most inkább hagyjuk), ennél azonban jóval többről van szó. Vagy inkább kevesebbről, attól függ, honnan nézzük.

Az *édeshármást* tehát egyáltalán nem *úgy* kell elképzelni (szerencsére), hiszen a történet nem szeretetokról szól, szerelmi háromszögekkel egyébként is tele van már a padlás. Szeretők, persze, vannak a történetben, de ők valójában nem is szeretők igazán, sokkal inkább szerelmesek (egymásba, önmagukba, akárkibe), de az is lehet, hogy egyáltalán nem is szerelmesek, csak tartozni szeretnének valahová, valakihez. Nehéz megítélni. A harmadik főszereplő ráadásul végképp kilóg a sorból, egyrészt, mert hetvenéves is elmúlt már, másrészt, mert olyan, mint egy rabbi, leszámítva azt, hogy nem az, de ettől még az ember veséjébe lát.

Nos, ez a majdnem-rabbi (reb Slojme) mindenekelőtt író tanítványa, Miklós veséjében mozog otthonosan. Talán túlságosan is. Miklós pedig, akinek a veséjében otthonosan mozog a majdnem-rabbi, szerelmes

Szántó T. Gábor: *Édeshármás*
L'Harmattan, Budapest, 2012

Sáriba, aki viszont nem igazán szerelmes, vagy a fene se tudja, mindenestre nagy valószínűséggel maga sem gondolta végig, mit is akar tulajdonképpen. Talán Miklós sem. Sári nem nagyon tud mit kezdeni Miklós vallássosságával, inkább élni szeretne, amiért különösebben nem is lehet haragudni rá, Miklós viszont, ahelyett, hogy élne (és élményeket gyűjtene, mint minden valamirevaló író), inkább bezárkózik (vagy inkább bezárkózna, de nem hagyják) a saját kis világába, hogy zsidóként megtalálja a helyét az életben.

Ami nem is olyan egyszerű, pláne ember- (külvilág?-)gyűlölőként, ráadásul a holokauszt nyomasztó örökséggel a háta (hátu[n]k) mögött. Van egy jelenet a regény elején, a barackokkal. Miklós és Sári éppen nyaralnak, valahol a Balaton partján, Miklós írni szeretne, persze nem megy neki, tulajdonképpen utaznának már vissza Budapestre, Sári pakol(na), de a szomszédok nem hagyják őket békén, mert a kertjükben lévő fáról nem szedték le a barackot. És hogy miért? „Benünket nem deportáltak, mint apádat, anyádat meg a nagyszüleidet [mondják Miklósnak]... de mi is szenvedtünk eleget. (...) Pesten, a gettóban vésztük át anyámékkal negyvennégy élet. Én gyerek voltam. Az utolsó nyolc napra csak egy üveg lekvárunk maradt. (...) Anyám naponta egy kanállal engedélyezett magának és apámnak. Nekem két kanállal adtak. És amikor az oroszok felszabadították a gettót, még mindig volt az üveg alján egy ujjnyi. Hát ezért.”

Elhagylak, elhagysz. Visszamegyek hozzád, visszajössz hozzám. Így megy ez, oda meg vissza, újra meg újra. Se nélküled, se veled. De együtt sem az igazi. Egymás nélkül meg pláne. Ilyesmi dilemmák vannak (a könyvben is, az életben is), ha tetszenek, ha nem.

Az persze jó, ha van mellettünk valaki. Ha a szerelmünk az a valaki, az a legjobb. De ha „csak” egy „idegen”, akkor is. Néha egy idegen is több a semminél. Ha pedig egy olyan bölcs ember az illető, mint reb Slojme (aki valójában nem is idegen, különösen Miklósnak, de tulajdonképpen Sárinak sem), akkor szerencsénk van. Vagy nem, mert a legtöbbször csak púp a hátunkon. A Slojme-félékre egyébként tökéletesen illik a mondás: „Ha nem lenne, ki kellene találni”. De ki lehet egyáltalán találni ilyen figurát?

Szántó T. Gábornak többé-kevésbé sikerült. Én ugyan előző regényét, a *Keleti pályaudvar, végállomást* jóval végiggondoltabbnak érzem, különösebb problémám az *Édeshármással* sem volt. Hazudnék, ha azt mondanám, nem tudtam letenni, bevallom, időnként még untam is, különösen reb Slojme gyakran önismétlő, konyhafilozófiától sem mentes eszmevuttatásait, de szerencsére az unalmasabb részeket általában szórakoztató epizódok ellensúlyozták. Mondjuk az, amikor reb Slojme – öregember nem vénember alapon – elrángatja Miklóst csajozni a budapesti éjszakába; vagy amikor Sári egy amszterdami kirándulás alkalmával majdnem befizeti Miklóst az egyik kirakatban ücsörgő prostituált lábai közé; vagy amikor, hogy ne csak ilyen profán részleteket emeljek ki, Miklós és reb Slojme éhgyomorral kénytelenek végighallgatni az egykor volt főkántor visszaemlékezéseit, miközben az öreg jóízűen befalja előttük előbb a maceszgombócos húslevest, aztán a marhapörköltet tarhonyával, végül az almás pitét is.

Tartozni valahová persze mindenki szeretne. Miklós is, Sári is, reb Slojme is. Ki nem? Na, mindegy, mellékvágány. Elhagyni, elhagyatva lenni. Hol az előbbi, hol az utóbbi. Erről szól ez a regény. Önmagunk kereséséről, függetlenül attól, hogy zsidók vagyunk, vagy sem. Mert tulajdonképpen mind egy. Hiszen nem kell ahhoz zsidónak lenni, hogy ne találjuk a helyünket. Persze, zsidónak lenni sem (lehet) egyszerű. Vallásos zsidónak meg pláne.

■ ■ ■

■ Csöke Zoltán (1980), újságíró, kritikus.

